

Ключевые слова: научная терминология, дидактические основы, коммуникативно-деятельностный подход, личностно-ориентированный, компетентностный, закономерности и принципы обучения.

Pentiluk M.I.

DIDACTIC BASIS OF THE SCIENTIFIC TERMINOLOGY WITH THE GRADUATE SCHOOL

The article focuses on the didactic approaches, mechanisms and principles of work with scientific terminology during teaching the Ukrainian language in higher school. Among the didactic principles the author distinguishes those which actively influence the learning of scientific terminology of future experts, the development of their professional language and provide the realization of modular technology of education.

Key words: scientific terminology, didactic bases, communicative and activity approach, person-oriented education, mechanisms and principles of education.

УДК 378

Петренко О. Б.

ОСОБЛИВОСТІ ГЕНДЕРНОЇ ОСВІТНЬОЇ ПОЛІТИКИ РАДЯНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ У ПЕРІОД “ХРУЩОВСЬКОЇ ВІДЛИГИ” (1954-1964 РР.)

У статті визначається сутність та аналізуються особливості гендерної політики радянської держави у період “хрущовської відлиги” (1954-1964 рр.), розкривається специфіка її відображення в освіті.

Ключові слова: гендерна освітня політика, хрущовська відлига, гендерні ролі, радянський гендерний контракт, радянський соціостатевий розподіл праці.

Постановка проблеми. Освітні процеси у будь-яку з історичних епох розвитку суспільних відносин завжди є відображенням загального стану розвитку культури й суспільства, і тому специфіка вітчизняної освіти періоду “хрущовської відлиги” (1954-1964 рр.) – це віддзеркалення розвитку держави. Зміст і практика освіти залежать від державних інтересів, від суспільно-політичного життя в країні і розглядаються у самому широкому соціокультурному контексті й у нерозривному зв’язку з усім процесом соціалізації людей. Саме тому аналіз гендерної освітньої політики держави у певний історичний період логічно провести у контексті аналізу суспільно-політичного, економічного й соціокультурного рівня розвитку держави.

Аналіз останніх досліджень з проблеми. До певної міри аналіз радянської державної гендерної освітньої політики здійснено Д. Сутріним у статті “Стан дослідження гендерної проблеми в Україні” (2001) [26]; З. Равкіним (1994) [24] та М. Богуславським (2002) [4]. Окремо виділяємо роботи Е. Днепров [7], у яких здійснено аналіз державної політики й джерел шкільних реформ у галузі жіночої освіти, простежено активну участь російського суспільства у її становленні.

Важливе місце для вирішення досліджуваної проблеми відіграють праці І. Кона, В. Кравця, О.Петренка, в яких здійснено аналіз становлення гендерної історії і педагогіки, починаючи зі східних слов’ян і закінчуючи сучасною українською державою [10; 11; 15]. Особливо актуальною у контексті проблеми дослідження є праця О. Хасбулатової (2005) [29], де здійснено гендерний аналіз державної політики, державної ідеології, що регламентує статус жінки і чоловіка у суспільстві, гендерні аспекти соціальної політики в сфері освіти та шлюбно-сімейних відносин.

Однак особливості гендерної політики радянської держави саме у період “хрущовської відлиги” (1954-1964 рр.) ще недостатньо висвітлені в історико-педагогічних працях; поза увагою залишилась специфіка відображення гендерної політики в освіті, тому

ми і обрали її для дослідження. *Предметом дослідження* у пропонованій статті є гендерна освітня політика радянської держави у період “хрущовської відлиги” (1954-1964 рр.).

Основне завдання статті ми вбачаємо у розкритті специфіки відображення гендерної політики в освіті й вихованні у досліджуваній період.

Виклад основного матеріалу дослідження. В історико-педагогічному плані 1954-1964 роки були одним із найбільш творчих яскравих періодів, сутність якого полягала в спробах докорінної перебудови школи й педагогіки, якісної зміни їхньої ролі в житті радянського суспільства, у розвитку й становленні кожного його члена. До середини 50-х років завершився етап розвитку радянської педагогіки в умовах сталінського тоталітарного режиму. На тлі викриття культу особистості Й. Сталіна та його наслідків відбувалось оновлення ідеологічної політики у сфері освіти й виховання, проходила переоцінка цінностей, почав з'являтися інтерес суспільства до людей. Суспільно-політичні явища і процеси визначали зміст та функціонування загальноосвітньої школи. Розбудова народного господарства, екстенсивний розвиток промисловості, освоєння цілини вимагали притоку робочої сили та змін у системі освіти у напрямі її професіоналізації. Однак у період суспільно-політичної “відлиги” життєдіяльність всіх сфер суспільства перебувала під контролем партії й регламентувалася її вказівками, що впливали з ідеологічної концепції про виховання покоління, яке будуватиме комунізм і житиме при комунізмі. В обґрунтовуванні чергового соціального замовлення освітній сфері на конкретному етапі будівництва соціалізму (комунізму), включаючи всеобуч, незмінною залишалася теза про “виховання нової людини” як мети партійно-державної політики. Педагогічним ідеалом досліджуваного періоду виступала “гармонійно розвинена, творча особистість, багата інтелектуально, з науковим світоглядом, носій радянської культури, людина-трудівник, яка вміє поєднувати особистісні (високодуховні й в цілому аскетичні) потреби із суспільними вимогами, що мали специфічно радянське забарвлення” [28, с.15].

З такої точки зору відбувався відбір знань з вітчизняної і світової культури, здійснювалося конструювання змісту загальної освіти, зміст навчальних дисциплін коригувався планами “комуністичного будівництва”. Розвиток школи й педагогіки у розглянутий період визначали дві генеральні лінії: з одного боку, забезпечення зв'язку навчання з життям, з практикою комуністичного будівництва; з іншого – подолання “бездітності” педагогіки, всебічне й об'єктивне вивчення дитини, створення умов для всебічного розвитку учнів.

Резонанс соціокультурного фону, новий період у радянській гендерній політиці і зазначені тенденції розвитку освіти й виховання зумовили зміни і в освітній гендерній політиці держави. У цей період, за твердженням І. Кона, відбувалась заміна тоталітаризму авторитаризмом, поступове розширення сфери індивідуальної свободи, перехід від командно-адміністративних методів захисту сім'ї до морально-адміністративних, перехід від прямого заперечення і придушення сексуальності до політики її регулювання і приручення, намагання педагогізувати процес становлення сексуальності особистості [10].

У межах “хрущовської відлиги” в країні було скасоване роздільне навчання, усі школи знову стали спільними для дітей обох статей. Головним завданням педагогічних колективів визначалось налагоджування спільної діяльності хлопців і дівчат у навчанні, громадській роботі, суспільно корисній праці, враховуючи при цьому біологічні і психологічні відмінності між хлопцями і дівчатами. Увагу педагогічних колективів було акцентовано на встановленні доброзичливих стосунків між хлопцями і дівчатами у межах одного класу, на необхідності проведення роз'яснювальної роботи про дружбу і товаришування між хлопцями і дівчатами, про можливість спільної діяльності хлопців і дівчат та адекватне ставлення одне до одного [8].

Аналіз рекомендацій щодо впровадження спільного навчання й виховання свідчить, що вони відображали новий радянський гендерний порядок, коли рівність між статями відображалась не за якісними, а за кількісними показниками. Підтвердженням цьому слугують, наприклад, такі рекомендації: “Особливо тактовно треба підходити до справи

організації комсомольських комітетів, учкомів у нових умовах спільного навчання. Необхідно *рівномірно розподілити* актив хлопців і дівчат на всіх ділянках роботи комсомольських, піонерських і учнівських організацій” (курсив наш – О.П.) [22, с.5]; “якщо секретарем комітету ВЛКСМ є юнак, то головою учкому вибирати слід дівчину і навпаки” [8, с.14]. Очевидно, що, починаючи зі школи, в організації життя школярів відбувалась підміна справжньої гендерної рівності механічною квотою, що й призвело до закріплення такого гендерного розподілу між статями у їхньому подальшому житті. Школа була ефективним інструментом у здійсненні радянської гендерної соціалізації.

Що стосується гендерного виміру змісту освіти, то слід зазначити, що в УРСР у 1954–1955 н.р. було розпочато експеримент з виробничого навчання учнів старших класів (8-10) на базі промислових підприємств, МТС, колгоспів, радгоспів, до яких прикріплювались школи [5]. Експериментом, який охопив шість середніх шкіл УРСР (№ 14, 54 і 66 м. Києва, Димерську Київської обл., Краснопавловську Харківської обл. і Слов’янську Донецької обл.), передбачалося, що учні оволодіють загальноосвітніми і політехнічними знаннями, а також спеціальностями кваліфікованих робітників промисловості чи сільського господарства.

Як свідчать архівні дані, експеримент було схвалено і вже упродовж наступного навчального року виробниче навчання було запроваджене у 459 середніх школах УРСР і охопило близько 19 тисяч учнів. Крім основ наук, старшокласники вивчали ще й окремі спеціальні дисципліни. У школах вивчалось тридцять дев’ять спеціальностей [25]. На ознайомлення учнів з більшістю спеціальностей статева приналежність школярів не впливала. У 1958–1959 н.р. таких шкіл у республіці вже було 5659 (85% всіх десятирічок) [2, с.17]. Результати експерименту у квітні 1958 р. стали предметом обговорення республіканської наукової конференції з питань трудового виховання і виробничої підготовки учнів у школах УРСР. Загалом позитивні підсумки експерименту стали підґрунтям для подальших змін у системі освіти на державному рівні [Там само].

У 1956 році на XX з’їзді Комуністичної партії СРСР у доповіді М. Хрущова була офіційно проголошена відмова від спадщини тоталітарного суспільства, у тому числі й в освіті. М. Хрущов обґрунтував необхідність реформування освіти: здійснення політехнічного і трудового навчання в загальноосвітній школі, ознайомлення учнів з найважливішими галузями промислового й сільськогосподарського виробництва. Радянська школа повинна була включити в навчальний план основи науково-технічних знань про промислове й сільськогосподарське виробництво, прищепити школярам уміння й навички користування різноманітними знаряддями праці. З огляду на необхідність залучення більшої частини випускників середньої школи (відразу після її закінчення) до трудової діяльності, виникла потреба у введенні в навчальний план школи факультативних курсів, які давали б школярам певний обсяг спеціальних знань, умінь, навиків. Таким чином, навчальний план і програми повинні були забезпечити необхідний взаємозв’язок, єдність загальної й політехнічної освіти, трудової підготовки.

Тому у 1956–1957 н.р. у школах країни були запроваджені нові навчальні плани й програми, згідно з якими у I-IV класах були введені уроки праці (по 1 год. у 1 і 2 кл., по 2 год. у 3 і 4 кл.); практичні заняття в майстернях і на навчально-дослідних ділянках – у V-VII класах (по 2 год.); основи виробництва (практикуми з машинознавства, електротехніки й сільського господарства) – у VIII-X класах (по 2 год.) для всіх учнів, без урахування їх статевої приналежності [9, с.127]. Новими планами передбачався поділ учнів на групи для занять іноземною мовою, для занять у майстернях, на шкільних навчально-дослідних ділянках (за кількістю учнів), для занять фізкультурою за статевими ознаками (дівчата і хлопці). Вчительство взяло активну участь в обговоренні нових навчальних планів. У контексті проблематики нашого дослідження слід зазначити, що освітяни пропонували збільшити кількість годин на трудове навчання, запровадити курс домоводства для дівчат, посилити виховну роботу в школі. Радянські педагоги, підводячи перші підсумки роботи за новим навчальним планом, у традиційно радянському стилі доводили, що у школах,

порівняно з попередніми роками, ефективно здійснювали політехнічну підготовку та професійну орієнтацію учнів, краще готували випускників до конкретного виду праці на виробництві [2, с.18].

Необхідно зазначити, що “ефективна” профорієнтація була типово радянською методикою залучення до професій, у яких відчувалась необхідність в державі; на бажання і схильності учнів, тим більше у гендерному вимірі, практично не зважали. Зміст політехнічного навчання і трудової підготовки відображав радянську “рівність статей”, яка передбачала підгонку жінок до традиційного чоловічого стандарту (всі однаково працюють, всі готуються до праці, ніяких особливих жіночих проблем не існує). У плані гендерної ідентичності школярів школа виступала як маскулінний заклад. Підтвердження нашої тези знаходимо у І. Кона, який вважав, що гендерна політика радянської держави досліджуваного періоду була спрямована на знищення будь-яких соціально-культурних статевих відмінностей між чоловіками та жінками і сприяла не стільки десексуалізації суспільного і особистого життя, скільки їх збідненню і примітивізації [10, с.410].

Проте у Радянському Союзі практично була досягнута гендерна рівність у здобутті освіти. Так, результати перепису населення (1959) свідчать, що серед учнів неповних середніх шкіл кількість дівчат становила 52 %, а серед учнів середніх шкіл – 56 % від загальної кількості учнів [3, с.12].

У ці роки особливо поглиблювалася фемінізація інститутів соціалізації, персоніфікація доміантних жіночих образів (виховання матір'ю, вихователькою в дитячому садку, вчителькою у школі). На кінець 50-х років ХХ століття за структурою зайнятості в освіті, науці, охороні здоров'я жінки склали 71 %. Причому найбільш фемінізованими були школи: серед учителів жінки склали 79 %; серед вихователів дитячих садочків – 99,7 %; серед вихователів дитячих будинків – 95 % жінок [29].

Як бачимо, гендерна асиметрія зайнятості в освіті була очевидною. Це було спричинено й наслідками Великої Вітчизняної війни: загинула переважна більшість працездатних чоловіків, чимало стало інвалідами. Здорові чоловіки нерідко посідали керівні посади лише через належність до осіб чоловічої статі або через статус фронтовика. Однак радянська ідеологія подавала цей факт як доказ рівноправного становища жінок на ринку праці, наголошуючи, що жінкам довірена така “відповідальна і почесна робота, як збереження здоров'я радянських людей і виховання молодого покоління соціалістичного суспільства”. У той же час окремі вчені визнавали, що в школах доцільно збільшити питому вагу вчителів-чоловіків, що школярі, а також студенти вищих і середніх спеціальних навчальних закладів потребують учителів і вихователів як жіночої, так і чоловічої статі, але конкретних заходів щодо зміни ситуації в силу об'єктивних причин пропонувати не могли.

У грудні 1958 року відповідно до записки М. Хрущова й після широкого обговорення педагогічною громадськістю пропонування змін Верховна Рада СРСР прийняла закон “Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в СРСР”, згідно з яким було розпочато перебудову системи освіти: школа перейшла з семирічного на восьмирічний термін навчання, вводились нові навчальні плани і програми, якими визначались зміст і характер політехнічної освіти в середній школі. У законі зазначалось, що “більшість юнаків і дівчат, закінчуючи навчання в середній школі і одержавши атестат зрілості, виявляється не підготовленою до життя і не знає, куди йти далі” [17, с.160], тому школа має “вже з першого класу психологічно готувати дітей до того, що вони повинні будуть в дальшому брати участь в суспільно корисній діяльності, у праці, у створенні цінностей, потрібних для розвитку соціалістичної держави” [Там само]. Новими планами і програмами передбачалося: вивчення наукових основ сучасного виробництва у навчальних предметах фізико-математичного і біолого-географічного циклів; навчання ручній праці у початкових класах, праці в навчальних майстернях і на пришкольній ділянці в V-VIII класах; вивчення курсу “Основи виробництва” у старших класах; посилення участі школярів у виробничій праці на підприємствах і в сільських господарствах. Підготовка учнів до виробничої праці стала першочерговим завданням школи.

У законі була репрезентована гендерна проблема в суспільстві та освіті: “Не можна забувати і про особливості жіночої праці. Чоловіки і жінки в нашій країні при рівній кількості і якості праці одержують рівну винагороду. Але все ж, у результаті специфічних побутових умов, на жінці лежить багато інших обов’язків, причому цілком неминучих: уміння доглядати дитину, вести домоводство, певною мірою займатись кулінарією. В майбутньому ще ширше розгорнеться громадське харчування, але, очевидно, і в громадському харчуванні праця жінки переважатиме. Тому треба навчати дівчаток за час навчання в школі кулінарії, крою і шиття та інших спеціальностей, властивих жінкам. Все це треба передбачити в програмах шкільного навчання” [17, с.163].

Планувалось враховувати у трудовій підготовці дівчат особливості жіночої праці, що, порівняно з попереднім періодом, було позитивним. Аналіз записки М. Хрущова “Про зміцнення зв’язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в СРСР” дав можливість підрахувати, що в документі двадцять один раз вжито слова “юнак” та “дівчина”, й практично відсутні безстатеві наративи “учень”, “школяр”, що свідчить про зрушення у сприйманні школярів згідно з їх статевою приналежністю.

Таким чином, в освітній політиці було запроваджено гендерний підхід, що вважаємо позитивним для формування гендерної ідентичності особистості хлопців і дівчат. Але такий підхід передбачав відтворення в нових поколіннях радянського соціостатевого розподілу праці. Так, якщо в початкових класах і середній ланці заняття в навчальних майстернях і на дослідних ділянках здійснювались без врахування статевої приналежності школярів, то в старшій ланці вибір професії визначався не бажанням школяра чи школярки, а більшою мірою рознарядкою районного відділу освіти. Однак розподіл при цьому пояснювався “врахуванням запитів школярів, у тому числі деяких специфічних запитів дівчат” [Там само]. Дівчата, як правило, мали можливість обирати одну з небагатьох запропонованих професій, або ж не обирати зовсім, незважаючи на великий перелік профілів виробничого навчання (нагадаємо, їх було понад тридцять). На нашу думку, матеріальна база радянської післявоєнної школи не дозволяла пропонувати учням (а особливо ученицям) вибір профілю виробничого навчання на практиці, саме тому часто проти свого бажання і природних задатків за рознарядкою дівчата отримували професії тракториста або комбайнера, які в подальшому житті не використовували.

Такий же підхід здійснювався й при організації роботи гуртків. Хлопцям пропонували участь у гуртках радистів-операторів, кінолюбителів, автомобілістів, дівчатам – гуртки художньої вишивки, крою та шиття, домоводства [29, с.249].

Зазначене вище, підтверджує аналіз навчального плану на 1958–1959 н.р. і нових навчальних програм [9, с.130-131]. При розробці нових програм восьмирічної школи як вихідне положення була висунута теза про те, що восьмирічна школа є неповною середньою загальноосвітньою трудовою політехнічною школою, яка здійснює загальне обов’язкове спільне (хлопчиків та дівчаток) навчання всіх дітей у віці до 15-16 років включно. Школа цього типу дає учням міцні основи загальноосвітніх і політехнічних знань, готує до суспільно корисної діяльності і здійснює їх моральне, фізичне й естетичне виховання. З метою трудової підготовки учнів у програму включалися елементарні відомості з електротехніки, технології матеріалів, агробіології; виховання у школярів навичок роботи в майстернях з обробки дерева й металу, самообслуговування; суспільно корисну працю тощо. Для дівчаток 5-8 класів обов’язковим мало стати домоводство, кулінарія, навички крою та шиття. Для цього в кожній восьмирічній школі, поряд з іншими навчальними кабінетами, планувалось створити і кабінет домоводства, в якому рекомендувалось обладнати куточок спальні, куточок столової з комплектом різного посуду, навчальну кухню, швейний куточок [15].

Фактично зі шкільної парти у свідомість молоді закладались гендерні стереотипи про “чоловічі” та “жіночі” професії, що почали встановлюватись у радянському суспільстві у повоєнний період. Так, до “чоловічих” галузей належали машинобудування, будівництво,

транспорт, армія, до “жіночих” – легка промисловість, торгівля, громадське харчування, освіта, наука, охорона здоров’я, культурна сфера [29].

У СРСР з кінця 30-х років було офіційно проголошено, що жіноче питання вирішене, оскільки в країні “забезпечена повна рівність жінок з чоловіками в усіх галузях життя і діяльності” [6, с.23]; разом з тим у період “відлиги” відбулась більш критична оцінка становища жінок і проблем, з якими вони стикались у повсякденному житті: невелика чисельність жінок на керівних постах (наприклад, наприкінці 50-х років кількість жінок на посадах директорів шкіл становила всього 20 %), низький рівень їх політичної активності (у 1956 р. питома вага жінок, прийнятих у партію, становила 18,4 %; серед делегатів XXI з’їзду КПРС жінки склали лише 17,5 %) [Там само].

У доповіді М. Хрущова на позачерговому XXI з’їзді КПРС (1959) підкреслювалось, що “радянські жінки є активною силою в усіх галузях державного, політичного, господарського і культурного життя, нарівні з чоловіками користуються всіма правами громадян соціалістичного суспільства. Однак більшість жінок зайнята домашнім господарством, доглядом за дітьми, що ускладнює можливість активно брати участь у громадському житті” [14, с.60]. Таким чином, комуністичною партією ставилось завдання підвищити роль жінки у суспільстві; основоположною мала стати теза про те, що жінка “зобов’язана” одночасно виконувати функції трудівниці, матері і господині. Роль батька, як і у попередній період, була максимально заниженою. Про нього у контексті чоловічих ролей у приватному, неофіційному житті просто не згадувалось.

Радянська держава будувала й інституціоналізувала так званий “радянський гендерний порядок” (С.Ашвін) [1, с.64], де ролі чоловіків і жінок визначались відповідно з вимогами ідеології комуністичної держави. Радянський гендерний порядок формувал соціальні орієнтації дівчат і хлопців, жінок і чоловіків відповідно до заданого зразка (патерна) владних відносин між чоловіками і жінками та формувал дефініції жіночого й чоловічого у суспільстві. Радянський гендерний стереотип полягав у тому, що рівність визначалась не за якісними, а за кількісними показниками. В результаті свобода жінки все більш жорстко обмежувалась працею в суспільному виробництві, сімейною і репродуктивною ролями. При цьому материнство висувалось як більш значима функція жінки, саме їй підпорядковувались всі інші функції.

Як свідчить аналіз шкільної політики, радянський гендерний порядок передбачав підготовку молоді до виконання певних соціостатевих ролей. Так, дівчат готували до виконання професійних і домашніх функцій. Роль чоловіків у приватній домашній сфері замовчувалась, самореалізацію чоловіків обмежили публічною сферою, де їх домінуюча роль вважалась законною і “природною”, статус чоловіка визначався його становищем на роботі [1, с.64]. Встановлений гендерний порядок здійснив важливий і відчутний вплив на формування гендерних стереотипів суспільства, на процес статевої соціалізації особистості.

У період керування державою М. Хрущовим КПРС висунула стратегію переходу від соціалізму до комунізму протягом 20 найближчих років. У зв’язку з цим у державі стало активно розроблятися питання ролі жінки у суспільстві за нових соціальних умов. Головною метою було визначено створення всіх “соціально-побутових умов для поєднання щасливого материнства з усе більш активною і творчою участю жінок в суспільній праці і громадській діяльності, в заняттях наукою, мистецтвом” [20, с.97].

Для досягнення цієї мети М. Хрущов виступив з ідеєю створення шкіл-інтернатів: “Треба створити умови, які дозволили б усім жінкам ширше застосовувати свої права, знання, свій талант на ниві виробничої, суспільно корисної діяльності. Розширюючи мережу шкіл-інтернатів, дитячих садків і ясел, закладів громадського харчування, комунально-побутового обслуговування, ми створимо ці умови для жінок” [14, с.60]. Природно, що така політика зумовлювала пріоритет підготовки жінки до праці на виробництві чи сільському господарстві, витісняючи її особисте життя на периферію.

Розробляючи стратегію організації суспільства і сім'ї на етапі побудови комунізму, партійні ідеологи взяли за основу ідеї політичних лідерів 20-х років, зокрема О. Коллонтай, про необхідність передачі державі частини сімейних функцій. Наприкінці 50-х, на відміну від 20-х років, коли безпритульність дітей була масовим соціальним явищем і піклування держави про таких дітей було необхідним, акцент робився на ідеї повного задоволення потреб трудящих у суспільному вихованні дітей від народження до повноліття через систему закладів (будинки дитини, дитячі садочки, школи-інтернати) з метою якнайбільшого вивільнення жінки-матері з можливістю використовувати її працю в народному господарстві.

Найбільше реалізація ідеї КППС про державне забезпечення й виховання всіх дітей здійснювалася через відкриття шкіл-інтернатів. На підтримку останніх була спрямована Постанова ЦК КППС і Ради Міністрів СРСР від 19 травня 1959 р. "Про заходи з розвитку шкіл-інтернатів у 1959-1965 роках" [12], у якій відзначалось, що цей новий тип навчальних закладів покликаний звільнити жінку від догляду за дітьми, а сім'ю в цілому – від необхідності їх виховувати. Відповідно до постанови освітня політика держави спрямовувалася на те, щоб у перспективі створити умови для виховання всіх дітей у школах-інтернатах, тобто осуспільнити всіх дітей. Згідно із семирічним планом держава брала на себе зобов'язання збільшити число дітей у дитячих садочках з 2,28 млн. до 4,2 млн. Чисельність учнів у школах-інтернатах повинна була збільшитись із 180 тис. у 1958 р. до 2,5 млн. у 1965 р. [29, с.235].

Це була, в цілому, волонтаристська ідея, однак вона логічно вписувалась в стратегію 50-х р. побудови комунізму за двадцять років, за якою передбачалось, що при комунізмі держава перебере на себе функції сім'ї, батьків. Головним вихователем виступала держава через своїх представників – вихователів, учителів, а батькам відводилась лише роль учасників у роботі батьківських комітетів та інших громадських органів, які брали участь у вихованні підростаючого покоління.

І як неодноразово відбувалося в історії СРСР, будь-яке гасло партії, навіть утопічне, відразу отримувало підтримку та "хвалебний" коментар. Особливо популярними в цей період були праці академіка С. Струмліна (Станіслав Густавович з 1948 по 1974 рік керував науково-педагогічною роботою в Академії суспільних наук при ЦК КППС), який упродовж кількох десятиліть доводив необхідність передачі функції виховання дітей державі. Вчений обґрунтовував ідею відмирання сім'ї аргументами економічної доцільності для держави, переконував, що "надмірна батьківська любов" тільки перешкоджає вихованню. На його думку, жінка, "звільнена від дітей і кухні, отримує можливість застосувати свою збережену домашню працю в іншій, виробничій діяльності. Вони (жінки – О.П.) створять нові додаткові цінності і з цього джерела принесуть додатковий прибуток у свою сім'ю" [15]. Аргументація С. Струмліна відповідала багаторічній прагматичній політиці держави і особливо ідеї впровадження шкіл-інтернатів.

Громадська думка про необхідність впровадження шкіл-інтернатів формувалась й іншими вченими (В. Більшай, Г. Громова, Р. Максимова). Так, Г. Громова у праці "Советская женщина – труженица, мать" описала ідеалізовану зразкову картину роботи школи-інтернату: "В зелені розміщені затишні котеджі з ажурними павільйонами. Багато квітів, фруктові дерева, фонтани, невеликі басейни з пляжами і грибками. Сад розбитий на ділянки, які закріплені за школярами... Тут виховуються діти до 15-16 років. З раннього дитинства їм прищеплюють повагу до праці, інтерес до знань. Починаючи з чотирьох років, діти вивчають іноземну мову. Старшокласники оволодівають професіями" [6, с.40].

Роль батьків у вихованні дітей за цих умов оцінювалася неоднозначно. З одного боку, стверджувалось, що "звільнення батьків від повсякденного догляду за дітьми не буде означати ні позбавлення їх радості батьківства і материнства, ні зняття з них відповідальності за виховання дітей" [6, с.41]. Батькам пропонувалось брати участь у роботі батьківських комітетів, методичних рад, інших громадських органів. Таким чином, їм приписувалась функція опосередкованої епізодичної участі у вихованні дітей. З іншого боку, скорочення робочого дня і часу, необхідного для ведення домашнього господарства, дасть

можливість батькам більше часу приділяти вихованню дітей [Там само]. Тобто школа-інтернат розглядалась як спосіб вирішення проблем, пов'язаних із виховною і виробничою функціями жінки у суспільстві. У будь-якому випадку акцент робився на матір, стверджувалось, що “від самого народження дитини держава розділяє з матір'ю турботи про здоров'я і виховання дитини” [Там само, с.36].

Наведені цитати свідчать, що державний підхід до проблеми приватного життя, виконання гендерних ролей чоловіками і жінками, забезпечення гендерної рівності у досліджуваній період ставав усе більш утопічним, відірваним від життєвих реалій, фінансово й матеріально необґрунтованим (порівняймо з ідеями утопістів Т. Мора, Т. Кампанелли).

Одним із перших це помітив Василь Олександрович Сухомлинський і виступив проти ідеї запровадження шкіл-інтернатів. Він висловив категоричну незгоду з думкою про те, що дітей потрібно захистити від “неблагонадійного і небажаного впливу вулиці, поганої сім'ї”, ізолювавши у спеціальних закладах. Василь Олександрович ставив, по суті, гостре і важливе запитання: “Хіба можна серйозно висувати як доказ положення про те, що виховувати будівників нового суспільства можна, хоч би у якійсь мірі відгородивши вихованців від впливу цього суспільства, оберігаючи від суспільства?” [27, с.82]. У статті “До питання про організацію шкіл-інтернатів” (яку він написав у 1956 р., але опублікована вона була лише у 1988 р.) педагог доводив небезпеку й шкоду ідеї загального суспільно-державного виховання з двох років у школах-інтернатах, пропонуючи, натомість, зміцнювати шкільно-сімейне виховання, підготовку молоді до виконання ролі матері та батька.

Позиція В. Сухомлинського виявилася прогностичною: відсторонення від влади М. Хрушова, брак коштів, утопічність підходу зумовили відмову від ідеї про загальне суспільне виховання, а школи-інтернати поступово стали місцем для дітей-сиріт, дітей з багатодітних та неблагополучних сімей. Так зник ще один радянський міф про звільнення батьків від обов'язків виховувати дітей, від виконання ними ролей чоловіка і жінки, батька і матері.

Разом із тим період “відлиги” відкрив можливість публічного обговорення гендерних проблем, сприяв корекції і постійній зміні гендерних підходів, за якими при офіційно проголошеній рівності статей, все ж першочерговим завданням у гендерній політиці визначалось створення умов для можливості поєднання жінкою виробничої і сімейної ролей. У 50-ті р. гендерні інтенції суспільства підтримували й пропагували ідею про необхідність зберегти за жінкою традиційні сімейні ролі при максимальному включенні її у суспільне виробництво, у зв'язку з чим організація освіти й виховання школярів передбачали не лише відтворення соціостатевого розподілу праці, а й висвітлення у позитивному контексті “високої” місії жінки-матері, жінки-берегині домашнього вогнища.

Впровадженню радянського гендерного порядку через систему освіти й виховання сприяло і “Положення про середню загальноосвітню трудову політехнічну школу з виробничим навчанням” (1960), за яким перебудовувалась система шкільної освіти і запроваджувалася трирічна, *спільна для дівчат і юнаків* середня загальноосвітня трудова політехнічна школа як самостійна навчальна установа у складі 9-11 класів або разом із восьмирічною школою у складі 1-11 класів [16] (курсив наш – О.П.). У таких школах передбачалось здійснювати професійну підготовку школярів за спеціальностями, номенклатура яких визначалась виконками міських рад або раднаргоспами з урахуванням віку, стану здоров'я дітей, статі школярів, особливостей чоловічої та жіночої праці. Після закінчення школи учні отримували, крім атестата про середню освіту, ще й свідоцтво про набуту спеціальність і виробничу кваліфікацію та право вступати до вищих навчальних закладів.

Через два роки реалізації закону “Про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в СРСР” у 1961/62 н.р. були запроваджені нові навчальні плани, які, на відміну від попередніх, передбачали збільшення кількості годин на трудове виховання й виробниче навчання. Планами передбачався поділ учнів 5-8 класів на

дві групи на уроках іноземної мови, на виробничому навчанні поділ учнів 9-11 класів, за умови наявності у класі більше 25 учнів; роздільні уроки праці для хлопців (практичні заняття у майстернях) і дівчат (домоводство) у 5-8 класах, а також роздільні уроки фізкультури для хлопців і дівчат у 9-11 класах [23]. Трудове навчання здійснювалось з урахуванням гендеру школярів і школярок. Так, для хлопців 5-7 класів нові програми передбачали надання елементарних відомостей з технології обробки матеріалів, електротехніки, агробіологічних основ сільського господарства, формування умінь і навичок користування найпростішими інструментами з обробки дерева і металу, сільськогосподарським інвентарем, ознайомлення з механічною обробкою дерева і металу на токарних, свердлильних, фрезерних і стругальних станках. Учні повинні були навчитися виготовляти вироби з дерев'яних і металевих деталей (комбіновані вироби), інвентар для роботи на навчально-дослідних ділянках, виконувати перевірку на справність і ремонтувати побутові електроприлади, брати посильну участь у сільськогосподарській праці [18]. Для дівчат передбачалось викладання “Домоводства”, головне завдання якого полягало у “вихованні у школярок позитивного ставлення та інтересу до господарсько-побутової праці, ... виховання навичок особистої гігієни, чистоти і акуратності, формування практичних навичок і вмінь з побутової праці, повідомлення необхідних знань і правил ведення домашнього господарства ...” [Там само, с.367].

Програма з домоводства містила такі розділи: “Догляд за житлом”, “Догляд за одягом”, “Приготування їжі”, “Догляд за хворими в сім’ї і за маленькими дітьми”. Заняття розвивали в школярок перші практичні навички догляду за житлом, одягом і взуттям, зокрема санітарно-гігієнічні вимоги до житла, його прибирання, навички прання, прасування, елементів шиття. Розділ “Приготування їжі” передбачав ознайомлення школярок з різноманітним посудом, сервіруванням столу, правилами поведінки за столом, технологією приготування простих страв і їх зберігання. Розділ “Догляд за хворими в сім’ї і за маленькими дітьми” вводився з 6 класу і включав відомості про те, як викликати лікаря, про умови догляду за хворими, про догляд за маленькими дітьми від 1 до 5 років, про їх харчування і одяг [21]. У VIII класі диференціації трудового навчання за гендерними ознаками не здійснювалося.

Нова Програма КПРС (1961р.), прийнята на XXII з’їзді партії, скоригувала “соціальне замовлення” освіти, пов’язане з розширенням соціальних функцій “нової людини”: до функції активного й свідомого створення матеріальних благ у сфері виробництва додавалася функція активної діяльності в різних галузях суспільного й державного життя, у галузі науки й культури.

Таким чином, розвиток освіти й виховання в досліджуваній період визначали: забезпечення зв’язку навчання з життям, з практикою комуністичного будівництва; подолання “бездітності педагогіки”, всебічне й глибоке вивчення дитини, забезпечення у педагогічному процесі всебічного розвитку учнів; удосконалення комуністичного виховання учнів відповідно до Морального кодексу будівника комунізму, який був прийнятий у межах нової Програми партії [19]. Програмою передбачалось, що нове суспільство буде “звільнене від дискримінації за ознаками статі”, кожному члену суспільства будуть “надані рівні можливості для творчої праці й освіти”, “зникнуть відносини залежності і нерівності у сімейному житті” [19, с.121].

У другому розділі Програми містився підрозділ “Покращення побутових умов сім’ї і становища жінки. Утримання дітей і непрацездатних за рахунок суспільства”, в якому з метою повної ліквідації “залишків нерівноправного становища жінки у побуті” ставилось завдання створити “всі соціально-побутові умови для поєднання щасливого материнства з усе більш активною і творчою участю жінок в громадській праці і суспільній діяльності, у заняттях наукою, мистецтвом” [Там само, с.97]. Для досягнення мети передбачалось надавати жінкам більш легку роботу, збільшити тривалість відпусток у зв’язку з вагітністю, забезпечити умови для полегшення жіночої праці в домашньому господарстві, розширити мережу громадського харчування, збільшити кількість дошкільних закладів [Там само].

Разом із тим, визначення шляхів досягнення гендерної рівності свідчить, що автори Програми на її сторінках відтворювали нову соціалістичну гендерну модель.

Фактично у період “хрущовської” відлиги був сформований новий педагогічний ідеал людини: гармонійно розвиненої, творчої особистості, інтелектуально багатой, працелюбною, культурною, яка вміє поєднувати особистісні потреби з суспільними вимогами.

З різних причин система освіти, яка була сформована на початок 60-х років, піддавалась все більшій критиці, і після усунення М. Хрущова з керівних посад в країні розпочався процес контрреформування школи, повернення її до старих традицій як в організаційному, так і в змістовому плані. 10 серпня 1964 р. ЦК КПРС та Рада Міністрів СРСР прийняла Постанову “Про зміну терміну навчання в середніх загальноосвітніх трудових політехнічних школах з виробничим навчанням”. Постанова повернула школу до десятирічного терміну навчання, зобов’язала Міністерство освіти переробити навчальні плани і програми і фактично зупинила “хрущовську” реформу освіти, головною ідеєю якої була трудова і професійна підготовка учнів [13, с. 218]. Школа перестала надавати обов’язкову професійну освіту учням.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Таким чином, незважаючи на свою обмеженість, демократичні перетворення періоду “хрущовської відлиги” сприяли прогресу економічної, соціально-культурної, освітньої галузей, вони вплинули на стан гендерної політики в країні взагалі і в освіті та вихованні зокрема. Так, у суспільстві у свідомості чоловіків і жінок формувався і закріплювався радянський гендерний порядок, при якому за жінкою зберігались традиційні сімейні ролі при максимальному залученні її до суспільного виробництва. Водночас період “відлиги” відкрив можливість публічного обговорення гендерних проблем, за жінкою офіційно визнавалось право на легшу працю в силу її статевих й гендерних особливостей, подовження відпустки, організацію побуту, на участь у суспільному і культурному житті країни. У подальших дослідженнях вважаємо перспективним аналіз публікації з проблеми у педагогічній пресі, зокрема в “Учительской газете”, “Советской педагогике” та “Радянській школі”.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ашвин С. Влияние советского гендерного порядка на современное поведение в сфере занятости / С. Ашвин // Социс. – 2000. – № 11. – С. 63–71.
2. Березняк Е. С. Пути развития всеобщего образования на Украине / Е. С. Березняк. – К.: Рад. шк., 1964. – 129 с.
3. Богданов И. Образование женщин в СССР / И. Богданов // Нар. образование. – 1960. – № 3. – С. 11–12.
4. Богуславский М. В. XX век российского образования / М. В. Богуславский. – М.: ПЕРСЭ, 2002. – 336 с.
5. Бондар А. В. Развитие суспільного виховання в Українській РСР (1917–1967) / А. В. Бондар. – К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1968. – 226 с.
6. Громова Г. М. Советская женщина – труженица, мать / Г. М. Громова. – М.: Профиздат, 1963. – 63 с.
7. Днепров Э. Д. Четвертая школьная реформа в России / Э. Д. Днепров. – М.: Интерпракс, 1994. – 248 с.
8. Есипов Б. П. Воспитательная работа в школе совместного обучения / Б. П. Есипов, В. П. Шацкий // Сов. педагогика. – 1954. – № 7. – С. 12–17.
9. Кашин М. П. Учебные планы средней школы / М. П. Кашин. – М.: НИИ содерж. и методов обуч. Акад. пед. наук СССР, 1978. – 167 с.
10. Кон И. С. Сексуальная культура в России: Клубничка на березке / И. Кон. – М.: ОГИ, 1997. – 464 с.
11. Кравець В. П. Історія гендерної педагогіки: навч. посіб. / В. П. Кравець. – Тернопіль: Джура, 2005. – 440 с.
12. Народное образование в СССР: сб. норм. актов / [сост. Н. Е. Голубева]. – М.: Юридическая литература, 1987. – 334 с.

13. Народное образование в СССР. Общеобразовательная школа. 1917–1973 гг.: сб. докум. / [сост.: А. А. Абакумов, Н. П. Кузин, Ф. И. Пузырев, Л. Ф. Литвинов]. – М.: Педагогика, 1974. – 560 с.
14. Отчетный доклад ЦК КПСС XXI съезду партии // КПСС. Съезд 21-й. Москва. 1959: стеногр. отчет. – М., 1959. – Т. 1.
15. Петренко О. Б. Гендерний вимір шкільної освіти в Україні (XX століття): монографія // О. Б. Петренко. – Рівне: РДГУ, видавець Олег Зень, 2010. – 530 с.
16. Положення про середню загальноосвітню трудову політехнічну школу з виробничим навчанням // Керівні матеріали про школу / [упоряд.: В. Бабич, В. Вікторов, С. Заволока]. – К.: Рад. шк., 1962. – 387 с.
17. Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в країні // Керівні матеріали про школу / [упоряд.: В. Бабич, В. Вікторов, С. Заволока]. – К.: Рад. шк., 1962. – С. 158–170.
18. Програми восьмирічної школи на 1961/1962 навчальний рік: 5–10 кл. – К.: Рад. шк., 1961. – 487 с.
19. Программа Коммунистической партии Советского Союза. – М.: Госполитиздат, 1961. – 144 с.
20. Программа КПСС, принята XXII съездом КПСС. – М.: Политиздат, 1976. – 144 с.
21. Программа по домоводству. – К.: Рад. шк., 1960. – 13 с.
22. Серпневі учительські наради // Рад. шк. – 1954. – № 8. – С. 3–6.
23. Сивець О. Г. Про нові навчальні плани для шкіл Української РСР / О. Г. Сивець // Рад. шк. – 1961. – № 7. – С. 10–13.
24. Современные проблемы истории образования и педагогической науки: монографія: сб.: в 3 т. / под ред. З. И. Равкина. – М.: ИТПИМИО РАО, 1994. – Т. 2. – 273 с.
25. Стенограма Республіканської наукової конференції з питань політехнічного навчання в школах УРСР, 1956 р. // ЦДАВО України. – Спр. 1806. – 228 арк.
26. Сутрін Д. Стан дослідження гендерної проблеми в Україні / Д. Сутрін // Сіверянський літопис. – 2001. – № 5. – С. 152–156.
27. Сухомлинский В. А. К вопросу об организации школ-интернатов / В. А. Сухомлинский // Сов. педагогика. – 1988. – № 12. – С. 82–88.
28. Сухомлинська О. Педагогічний ідеал крізь призму теорій моралі / О. Сухомлинська // Шлях освіти. – 2008. – № 1. – С. 12–18.
29. Хасбулатова О. А. Российская гендерная политика в XX столетии: мифы и реалии / О. А. Хасбулатова. – Иваново: Иван. гос. ун-т, 2005. – 372 с.

Петренко О.Б.

**ОСОБЕННОСТИ ГЕНДЕРНОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ СОВЕТСКОГО
ГОСУДАРСТВА В ПЕРИОД “ХРУЩЕВСКОЙ ОТТЕПЕЛИ” (1954-1964 ГГ.)**

В статье анализируются сущность и особенности гендерной политики советского государства в период “хрущевской оттепели” (1954-1964 гг.), раскрывается специфика ее отображения в образовании.

Ключевые слова: гендерная образовательная политика, хрущевская оттепель, гендерные роли, советский гендерный контракт, советское социополовое разделение труда.

Petrenko O.B.

**FEATURES OF THE GENDER EDUCATIONAL POLICY OF THE SOVIET STATE DURING
THE PERIOD OF “KHRUSCHEV’S THAW” (1954-1964)**

In article are analyzed essence and features of a gender policy of the Soviet state during the period of “Khrushchev’s thaw” (1954-1964), specificity of its display in formation reveals.

Key words: the gender educational policy, Khrushchev’s thaw, gender roles, the Soviet gender contract, Soviet gender division of labor.